

СПРИЯННЯ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ В МУЗЕЯХ:

ЧАСТИНА 2: ЕСЕЇ

Частина 1: Порадник

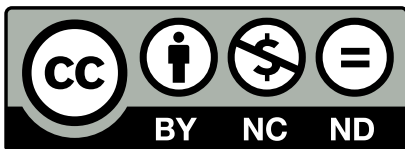
Частина 2: Есеї

Англійською мовою опубліковано 2025 року

Українською мовою опубліковано 2026 року

© Український інститут / ICOM UK / ICOM Україна / Асоціація музеїв /
Британська Рада

Якщо не зазначено іншого, це видання поширюється на умовах ліцензії
Із Зазначенням Авторства – Некомерційна – Без Похідних 4.0 Міжнародна.

Докладнішу інформацію англійською мовою див.:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Інформацію українською мовою див.:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.uk>

Фотографії, ілюстрації, графічний дизайн та окремі есеї виключено з цієї ліцензії.

Як цитувати цю публікацію

Український інститут, ICOM UK, ICOM Україна, Асоціація музеїв та Британська Рада (2025) *Сприяння деколонізації: Україна у фокусі*.

Адреси вебсайтів

У цьому пораднику для багатьох веб адрес використано постійні покликання (Perma Links). Це послуга, яку надає Лабораторія бібліотечних інновацій Гарвардської школи права для збереження покликань у разі зміни або закриття вебсайтів. Якщо у тексті подано вбудовані активні покликання, для переходу за ними слід відкрити активну сторінку. Якщо активної сторінки більше немає, опис покликання має містити достатньо інформації для самостійного пошуку в інтернеті.

Perma.cc, <https://perma.cc/Q3M3-WR4X>

Есеї

Есеї є роботами окремих авторів, які ґрунтуються на їхніх незалежних дослідженнях і не обов'язково відображають позицію партнерських організацій.

Частина 2: Есеї

Есей 1	4
Подолання імперської спадщини в архівах: досвід Центрального державного історичного архіву України	
Ярослав Файзулін, директор Центрального державного історичного архіву України, Київ	
Есей 2	8
Де українські євреї?	
Владислава Москалець, Центр міської історії Центрально-Східної Європи, Український католицький університет	
Есей 3	11
«Імперський» чи «російський» авангард?	
Олег С. Ільницький, почесний професор, Університет Альберти, Канада	
Есей 4	14
Проблеми представлення музейних предметів із Криму	
Денис Яшний, провідний науковий співробітник, Національний заповідник «Києво-Печерська лавра», Київ	
Есей 5	16
Царські ворота з Києво-Печерської лаври: приклад кураторської практики у V&A	
Аліса Мінтер, старша кураторка, колекція Розалінди та Артура Ґілбертів, Музей історії та Альберта, Лондон	
Есей 6	20
Деколонізація природничих колекцій: український погляд	
Павло Гольдін, професор зоології, Національна академія наук України, Київ	

**Подолання імперської спадщини в архівах:
досвід Центрального державного історичного архіву України, Київ**

**Ярослав Файзулін,
к.і.н., директор Центрального державного
історичного архіву України, Київ**

Історія українських архівів нерозривно пов'язана з історією колоніального минулого українських земель, які тривалий час перебували у складі імперій – Російської, Австро-Угорської, а згодом – у складі радянської України.

Одним із таких архівів був Київський центральний архів давніх актів (КЦАДА) – історичний попередник сучасного Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДІАК України). Від самого початку існування Російської імперії її влада активно використовувала архівні документи в колоніальній політиці – для обґрунтування територіальних претензій, легалізації захоплених територій, збереження маєтностей або ж обмеження прав підкорених народів.

Документи з архівів використовували для асиміляції та русифікації «новоприєднаних» територій під прикриттям офіційних евфемізмів – «оживлення російської старовини», «започаткування російського просвітництва», «насадження національної свідомості» тощо. Укладаючи архівні описи, архівісти змушені були послуговуватись тогочасною імперською термінологією (термінами, які сьогодні не були б прийнятні), зокрема поняттями «Малороссия» або «Юго-Западные земли» для опису українських територій, а також «польский мятеж» для позначення повстання 1863 – 1864 років.

З окупацією України російськими більшовиками у 1920 році архівну систему централізовано, а залежність від радянських ідеологічних установ і термінології посилилася. Архіви були змушені прийняти «сучасну марксистську історіографію», яка стала основою наукових досліджень. У 1931 році КЦАДА запровадив «нові соціалістичні методи роботи» з акцентом на «соціалістичне змагання» та «стахановські» трудові практики. (Стахановський рух передбачав раціоналізацію виробничих процесів для підвищення продуктивності праці).

У 1930-х роках комуністична влада ініціювала кампанію з утилізації архівних документів, що «не мали історичної цінності». До честі архівістів КЦАДА, вони зробили все можливе, щоб не допустити знищення цінних архівних документів. Тоді ж багато працівників КЦАДА стали жертвами комуністичних репресій, зокрема директор Віктор Романовський. У 1934 році відбувся справжній погром архіву, були звільнені майже всі співробітники. На якийсь час їх замінили комсомольцями, що не мали ані належної освіти, ані досвіду роботи.

У 1939 році КЦАДА, як і шість інших центральних архівів, був переведений в систему Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВД) й опинився під цілковитим контролем радянських органів держбезпеки. 1943 року архів реорганізовано в Центральний державний історичний архів УРСР в м. Київ. Серед іншого, ці установи використовували архіви для збору компрометувальних матеріалів на противників радянського режиму. У 1939 – 1943 роках на замовлення НКВД була украдена іменна «картотека провокаторів», яка містила дані про «неблагонадійних» з погляду радянської влади осіб.

На повоєнний період припала друга хвиля знищення архівних документів. Величезна кількість цінних історичних матеріалів у ЦДІА України була здана на макулатуру. Наприклад, у період між 1951 і 1956 роками лише з фонду Київської духовної консисторії утилізовано 77 131 справу та 3621 кг. документів в розсипу. Серед документів, що «не мали ні наукової, ні практичної цінності», опинилися матеріали фонду 1235 «Грушевські» – фонду видатного українського державного діяча та історика.

У добу «хрущовської відлиги» (період від середини 1950-х до середини 1960-х років, коли радянський лідер Микита Хрущов послабив репресії сталінської доби) у ЦДІА УРСР розпочалося часткове розсекречення архівних фондів. Протягом 1956 – 1958 років були розсекречені 91 273 справи ЦДІА України і залишені на секретному зберіганні 3136 справ. Остаточне розсекречення архівних фондів відбулося тільки після здобуття незалежності України в 1991 році.

Сьогодні «відкриті архіви» є пріоритетом. Українські архівісти в умовах війни докладають надзвичайних зусиль, щоб забезпечити безперешкодний доступ до документів та підвищувати якість архівних послуг для всіх дослідників. Вони прагнуть не відставати від своїх європейських колег, а навіть випереджати їх у цифровізації. Наведемо лише кілька прикладів.

Від 2019 року українські архіви у співпраці з корпорацією FamilySearch International (базується в США) реалізують найбільший у світі проєкт із диджиталізації архівних документів, оцифровуючи архівні документи з генеалогічною інформацією.

Починаючи з 2020 року, Міжархівний пошуковий портал об'єднує електронні ресурси державних архівів на єдиній зручній для пошуку платформі. Крім того, понад 2,5 мільйона цифрових записів і більш ніж 700 повнотекстових описів уже доступні на платформі Archium, створеній для забезпечення доступу до оцифрованих колекцій ЦДІАК.

Відкритість українських архівів сприяє роботі істориків, музейників, краєзнавців, загалом громадян України та іноземців, які цікавляться родинною історією. Щорічно виходять десятки книжок за матеріалами ЦДІАК України, що висвітлюють історію Гетьманщини (Війська Запорозького); формування української етнічної території, окремих міст і регіонів; український визвольний рух кінця ХІХ – початку ХХ століття та українське державотворення; злочини проти українського народу, зокрема Голодомор 1932 – 33 років в Україні; біографії окремих українських діячів та цілих родин – теми, які були табутованими в радянський час.

У партнерстві з українськими та зарубіжними музеями архів реалізував низку виставок, таких як: *«Перехрестя: Швеція–Україна (1000 років)»* (організована Національним музеєм історії України у Другій світовій війні, Національним шведським музеєм військової історії та Шведським національним архівом), *«Енеїда 225»* (організована Національним музеєм історії України); *«Князі Острозькі: європейський вимір української історії»* і *«Києво-Печерська лавра та її вотчини на картах і планах з колекцій Центрального державного архіву України»* (організований Національним заповідником «Києво-Печерська лавра»).

Ці та багато інших проєктів, а також досвід українських архівістів у збереженні архівної спадщини і забезпеченні її доступності під час пандемії Covid-19 та повномасштабного вторгнення РФ, можуть бути корисними для фахівців зі збереження культурної спадщини у всьому світі, допомагаючи краще підготуватися до потенційних викликів, загроз, надзвичайних ситуацій, а також спонукаючи вжити заходів для уникнення втрат культурної спадщини.

Корисні ресурси

Центральний державний історичний архів України, м.Київ

(ЦДІАК України) Історична довідка

<https://tinyurl.com/4rh285sz>

Центральний державний історичний архів України, м.Київ

(ЦДІАК України) Головна сторінка

<https://tinyurl.com/y2v4ezm6>

Центральний державний історичний архів України, м.Київ

(ЦДІАК України) Онлайн каталог

<https://perma.cc/XC49-996S>

Державна архівна служба України, Міжархівний пошуковий портал,

(Єдине вікно доступу до цифрових ресурсів українських архівів)

<https://perma.cc/7YC6-C6Z9>

Де українські євреї?

Владислава Москалець, Центр міської історії Східно-Центральної Європи, Український католицький університет

Від XIV століття на українських землях жила ашкеназька єврейська громада, що у часи свого розквіту налічувала понад 2,5 мільйона осіб. Також населяли їх сефардські євреї, караїми і кримчаки. Єврейські громади мали автономію та самобутню культуру. В публічних і наукових дискусіях представників цієї громади часто називають польськими, російськими або радянськими євреями, залежно від національної належності чи культурного контексту. Термін «українські євреї» вживається нечасто і сприймається радше як курйоз, хоча словосполучка «російські євреї» чи «польські євреї» вважаються звичними.

Термін «український єврей» має різне значення залежно від географічного, культурного чи політичного контексту. Найпоширеніше географічне: він означає євреїв, які походять з України. Діалект, поширений на Волині (історичний регіон, що охоплює частини території сучасних Білорусі, Польщі та України), Поділлі й у Басарабії (частини сучасних Молдови та України), відомий як український їдиш. Єврейські родини жили поруч з іншими українцями, і в містах, і в селах, виконуючи роль посередників між шляхтою і селянами, тому численні культурні перетини у мові, народному мистецтві, кухні, були неминучими. Історично чимало євреїв послуговувалося українською мовою у щоденному спілкуванні. Містичний рух хасидизму використовував українські пісні у своїх релігійних практиках, зокрема пісню «Став я пити», а музикознавці відзначають подібність між єврейською і українською народною музикою. Проте ці спільні практики не обов'язково вели до культурної асиміляції євреїв.

Одним із найсуперечливіших питань модерної доби було те, чи і наскільки євреї долучалися до українського національного руху. У XIX – на початку XX століття єврейські та українські політичні партії в Галичині (історичний регіон, що охоплює частину території сучасних Польщі та України) уклали союзи, прагнучи послабити домінування польської шляхти в парламенті. У межах Російської імперії письменник і журналіст з Одеси Володимир (Зеев) Жаботинський (1880 – 1940) виступав за співпрацю українських і єврейських національних рухів. Приймаючи українську ідентичність, деякі євреї брали участь у спротиві російському імперському пануванню, як, наприклад, письменник Грицько

Кернеренко (Григорій Кернер, 1863 – 1941). Утім, такі випадки були поодинокими. Єврейські еліти XIX століття зазвичай обирали шлях інтеграції в домінуючу культуру, ототожнюючи себе спочатку з німцями, згодом із поляками – у межах Габсбурзької імперії або з росіянами – у межах Російської імперії.

У XX столітті євреї вперше масово й відкрито стали ідентифікувати себе з українською культурою. Під час Української революції 1917 – 1921 років єврейські діячі входили до складу уряду Української Народної Республіки. Саме тоді була створена організація «Kultur-Lige» (Ліга культури), яка популяризувала мову їдиш у літературі, театрі та освіті. У 1920-х роках, під час політики «коренізації» – радянської стратегії підтримки місцевих мов і культур задля формування національних еліт, – єврейські письменники та митці активно долучалися до культурних інституцій Української Соціалістичної Республіки. У 1930-х роках, після згорання «коренізації», багато євреїв навчалися в українських школах, оскільки освіта їдишем або російською стала для них недоступною. Зрештою Голокост знищив єврейські громади України. Частині людей, переважно фахівцям, вдалося евакуюватись; інші вижили, вступивши до Червоної армії. Проте більшість, близько мільйона євреїв, які залишилися на окупованій території, вбили нацисти та їхні поплічники.

Після Другої світової війни (1939 – 1945) євреїв, які залишилися в Україні, зазвичай називали радянськими євреями; вони часто говорили українською або російською замість їдишу. Найвідоміші приклади солідарності євреїв з українською справою подали антирадянські дисиденти, зокрема Йосиф Зіссельс (нар. 1946), який згодом став одним із провідних єврейських активістів незалежної України.

Під час Революції гідності (2013 – 2014) та в умовах нинішньої російської війни проти України багато публічних діячів української єврейської громади стали відкрито заявляти про свою відданість українській державі та українській справі. Наприклад, художниця Зоя Черкаська-Ннаді (нар. 1976), яка нині живе в Ізраїлі, створила серію картин, присвячених російській війні проти України, і проілюструвала першу Гаґаду, перекладену з івриту українською мовою.

Визнання українського контексту східноєвропейського єврейства додає важливого виміру розумінню культурних впливів і відносин між єврейським і українським народами. Якщо розглядати українську ідентичність не як вузьку етнічну чи національну категорію, а як широкий спектр культурних і політичних

характеристик, українські євреї та їхній внесок стають дедалі помітнішими, не розчиняючись серед інших груп населення.

Корисні ресурси

Paul Robert Magocsi and Yohanan Petrovsky-Shtern (2018)

Jews and Ukrainians: A Millennium of Co-Existence, University of Toronto Press

<https://perma.cc/U2YH-QRLC>

United States Holocaust Memorial Museum,

The Holocaust and World War II in Ukraine

<https://perma.cc/4SLJ-ZPZV>

Ukrainian Jewish Encounter

<https://perma.cc/Q3ER-VXR4>

Ukrainian Jewish Encounter,

Timeline: from Antiquity to 1914

<https://perma.cc/X6N5-VFLV>

«Імперський» чи «російський» авангард?

Олег С. Ільницький, почесний професор Альбертського університету, Канада

У XIX столітті Росія була багатомовною та багаторелігійною імперією... В основі легітимності лежала покора цареві...

Encyclopaedia Britannica, The Russian Empire

<https://perma.cc/2QVD-6TTZ>

Держава, яку зазвичай називають «Росія», насправді була Російською імперією та Радянським Союзом. «Росії» в національному сенсі не існувало, і сумнівно, чи існує вона навіть сьогодні. Як зауважив британський історик Джеффри Госкінґ у книжці «*Russia: People and Empire*», «побудова імперії» «перешкоджала формуванню [російської] нації» (xix). «Упродовж більш як трьох століть, – писав він, – структури Російської імперії були структурами багатонаціональної служилої держави, а не нації, що зароджувалася» (478). Унаслідок цього «роздроблена й недорозвинена національна ідентичність була основним історичним тягарем [росіян] протягом останніх двох століть, від доби Російської імперії до радянського періоду й після його краху» (xx). Неспроможність росіян сформуватися як цілісна нація не означає, що вони не намагалися. Ключове питання для дослідників полягає в тому, як саме росіяни прагнули цього досягти і які наслідки це мало для неросійських народів імперії.

Загалом «російськість» і «російська культура» будувалися на основі величезної держави та її спільної мови (російської), поєднаної з етнічними російськими рисами. Отож вибрані елементи багатоетнічної імперії використовувалися для «національних» російських цілей. Неросійським народам було важко цьому протистояти, зважаючи на автократичний і централізований характер держави, де домінували етнічні росіяни. Те, що в імперії набувало означення «російське», визначалося передусім російським націоналістичним порядком денним, часто коштом автохтонних культур. Російські спроби здійснити неможливе: створити «російську» націю з багатоетнічної держави – найочевидніше проявилися у ставленні до українців і білорусів, яких відмовлялися визнавати окремими націями, розглядаючи як частину єдиної «російської» нації. Росія Путіна

відродила цю ідеологію, що була наріжним каменем російського мислення та політики щонайменше від першої половини XIX століття, коли українського письменника Миколу Гоголя (1809 – 1852) «сконструювали» як «російського» автора. Ці хибні російські спроби націєтворення пояснюють, чому митців, таких як Казимир Малевич (1879 – 1935) і Давид Бурлюк (1882 – 1967), традиційно називали росіянами, а не українцями, і чому загалом багатоетнічний авангард імперії та Радянського Союзу, який часто висловлювався російською мовою, навіть нині зазвичай визначають як «російський». Інакше кажучи, сучасна термінологія підтримує російський імперський націоналізм і водночас узурпує культурні надбання неросійських народів.

Так званий російський авангард в імперії слід розглядати як метропольне транснаціональне явище й називати його «імперським», визнаючи, що він був продуктом багатьох національних спільнот, а не лише росіян. Імперія являла собою єдиний політичний простір зі спільними культурними рисами, але також і з відчутними відмінностями. Художні ідеї та практики не народжувалися лише в Москві чи Санкт-Петербурзі. Мобільність культурних діячів у межах імперії сприяла взаємодії митців і письменників різних національностей. Водночас існували й окремі національні авангарди, наприклад, російський або український. Вони відображали транснаціональні процеси, але також існували як самостійні явища. Київ, Харків та інші міста імперії нерідко були окремими творчими центрами. Україна, спершу в імперії, а згодом у складі Української Радянської Соціалістичної Республіки була унікальною колицкою авангардних течій. Тому перед дослідниками стоїть завдання уникати поширеної тенденції зводити національні авангарди імперії до оманливого терміна «російські». Митці на кшталт Малевича й Бурлюка не стали «російськими» лише через участь у метропольній імперській діяльності. Вони мали транснаціональний вплив, однак їхню національну належність не можна приписати Росії.

Корисні ресурси

Geoffrey Hosking (1998) *Russia: People and Empire 1552-1917*, HarperCollins

<https://tinyurl.com/4tzruwfm>

Oleh S. Ilnytskyj (1997) *Ukrainian Futurism, 1914-1930. An Historical and Critical Study*, Harvard Ukrainian Research Institute

<https://perma.cc/J9XN-TCPK>

Oleh S. Ilnytskyj (2003) 'Modeling Culture in the Empire: Ukrainian Modernism and the Death of the All-Russian Idea', in Andreas Kappeler, Zenon E. Kohut, Frank E. Sysyn and Mark von Hagen (editors) *Culture, Nation and Identity: The Russian-Ukrainian Encounter, 1600-1945*, Canadian Institute of Ukrainian Studies, 298-324

<https://tinyurl.com/3cwyvwzk>

Oleh S. Ilnytskyj (2011), 'Ukrainian Futurism: Re-Appropriating the Imperial Legacy', in Günter Berghaus (editors) *International Yearbook of Futurism Studies*, Vol. 1, De Gruyter, 37-58

<https://tinyurl.com/4hz53kch>

Oleh S. Ilnytskyj (2013), 'Under Imperial Eyes: Ukrainian Modernist and Avant-Garde Publications', in Peter Brooker, Sascha Bru, Andrew Thacker and Christian Weikop (editors) *The Oxford Critical and Cultural History of Modernist Magazines. Volume 3, Part II: Europe 1880-1940*, Oxford University Press, 1341-1362

<https://tinyurl.com/2bw6z45h>

Oleh S. Ilnytskyj (2019), '[Futurism in] Ukraine', in Günter Berghaus (editor) *Handbook of International Futurism*, De Gruyter, 853-870

<https://tinyurl.com/hn29kd4s>

Oleh S. Ilnytskyj (2024), *Nikolai Gogol: Ukrainian Writer in the Empire: A Study in Identity*, De Gruyter

<https://tinyurl.com/49d hx6ej>

Проблеми представлення музейних предметів із Криму

Денис Яшний, провідний науковий співробітник, Національний заповідник «Києво-Печерська лавра», Київ

Комплексне висвітлення історії Криму в музейних експозиціях поза межами півострова майже не можлива, через втрату контексту існування предметів в історичному просторі. Тому будь яка експозиція присвячена загальній історії Криму, або окремим її періодам, особистостям пов'язаних з півостровом приречена на поверховість. (Тут мова не йде про мистецькі виставки, які одразу ставлять вузькі рамки, і є більш зосередженими на окремих проявах художньої культури). Попри ці труднощі, можна запропонувати кілька спостережень, які, хоча й не забезпечать повного занурення в українську історію, нададуть ширший погляд і контекст.

Одним із найбільших викликів спробі відтворити «живе» оповідання про Крим, є сформоване російське уявлення про нього як курортну місцевість. Навіть Міністерство культури України зробило замок «Ластівчине гніздо» в Ялті символом півострова у 2021 році. Потім, у 2023-му, LEGO обрала ту саму будівлю для популяризації архітектурної спадщини України. Однак цей псевдоготичний палац на мисі Ай-Тодор був зведений російським архітектором Миколою Шервудом на замовлення московського мільйонера Сергія Рахманова у 1913 році. Як можна протидіяти таким стійким міфам про «російський Крим» у виставковому просторі?

Ще одна складність полягає в тому, що назви більшості населених пунктів півострова після злочинної депортації кримських татар у 1944 році були змінені на «нейтральні» радянські. Це, звісно, вплинуло на формування опису музейних предметів, особливо тих, що входять до археологічних та етнографічних колекцій музеїв. Один із прикладів можна знайти в онлайн-колекції Національного музею історії України: <https://perma.cc/XX7D-P5Y7>. У описі декоративного золотого головного убору, що датується другою половиною IV століття до н.е., місцем археологічної знахідки вказано «поблизу с. Огоньки, Крим». Село отримало назву Огоньки у 1948 році згідно з указом Президії Верховної Ради РРФСР, замінивши історичну назву Орта Елі, під якою воно було відоме з XVIII століття.

Цей приклад також стосується ще однієї топографічної зміни, що відбулася у XIX столітті, задовго до депортацій татар 1944 року – перейменування групи курганів Іч-Баба на «Трьох братів». На відміну від назв населених пунктів, перейменування місцевостей і географічних об'єктів, здійснене у XIX столітті, було пов'язане, з одного боку, зі спрощенням і перекладом кримськотатарських назв російськими поселенцями, а з іншого – з отриманням у власність територій від російських імператорів російськими військовими та цивільними службовцями. Одним із таких прикладів є первісна назва масиву Кок-Агач-Даглар, яку змінили на Мекензієві гори. Шотландець Томас Маккензі отримав частину масиву Кок-Агач-Даглари від Григорія Потьомкіна у 1786 році за службу в російському флоті, і ця назва закріпилася за масивом у першій половині XIX століття. Після 1944 року перейменування стало системним і плановим, здійсненим у короткий проміжок часу.

Перейменування пам'яток також відбувалося після окупації Кримського півострова Росією у 2014 році. Курганна група Нижня Джарджава стала називатися Госпітальний курган; могильник поблизу села Отаркой, яке після 1944 року отримало назву Фронтове, отримав назву – Фронтове-3, а пізньоскіфське поселення поряд – Фронтове-2. Ба більше, після російської окупації 2014 року значна кількість кримських археологічних пам'яток перестала асоціюватися з усталеними топонімами та почала отримувати нові назви відповідно до уподобань керівників цих незаконних розкопок. Так, наприклад, фортеця Кермен-Бурун була перейменована на «Поселення «У стени-2».

Таким чином, перегляд атрибуції предметів у колекціях українських музеїв, задля використання історичних топонімів, в тому числі в експозиційному просторі є дієвим способом протистояння колоніальному наративу та відновленням історичного контексту.

Корисні ресурси

Національний музей історії України, Хронологія археології

<https://perma.cc/PXA3-U2HP>

United24, #LEGOWITHUKRAINE

<https://perma.cc/D5PB-49FE>

Царські ворота з Києво-Печерської лаври: приклад кураторської практики у Музеї Вікторії та Альберта

Аліса Мінтер, старша кураторка колекції Розалінди та Артура Гілбертів, Музеї Вікторії та Альберта, Лондон

У лютому 2022 року повномасштабне вторгнення Росії в Україну сколихнуло весь світ. Культурний сектор Великої Британії швидко відреагував, прагнучи підтримати Україну та її культурну спадщину. Розуміючи потребу практичної допомоги у порятунку мистецьких колекцій, фахівці зі спадщини водночас відчували моральний обов'язок уважно ставитися до термінології, якою позначається українська культурна спадщина. Значення цього питання тривалий час залишалося недостатньо усвідомленим через низку причин, зокрема історичне домінування Росії та системне витіснення українського контексту. В Музеї Вікторії та Альберта прагнення виправити цю багаторічну недбалість дало поштовх перегляду музейних колекцій.

Як старша кураторка колекції Розалінди та Артура Гілбертів, я зосередила увагу на двох парах дивовижних срібних царських воріт для віттаря, кожне з яких має майже три метри заввишки (ілюстрації 1 і 2). Обидві пари походять із Національного заповідника «Києво-Печерська лавра», монастиря печер у Києві. Це місце було провідним осередком православного християнства у Східній Європі з XI ст. і нині входить до списку Світової спадщини ЮНЕСКО. Хоча Києво-Печерська лавра офіційно набула статусу музею ще у 1920-х роках, поєднання радянського контролю над Україною, бомбардувань часів Другої світової війни (1939 – 1945) та німецької окупації призвело до розпорошення значної частини її культурної спадщини на користь російських установ і колекціонерів. Багато інших предметів потрапили до приватних колекцій у США та Західній Європі.

Каліфорнійський медіамагнат Вільям Рендольф Герст (1863 – 1951) придбав обидві пари царських воріт у 1935 р. в антикварній компанії J&S Goldschmidt. Згодом їх перепродано, і у 1972 – 1973 роках вони стали частиною колекції Розалінди та Артура Гілбертів. Срібні царські ворота вперше представили публіці на виставці *Monumental Silver* («Монументальне срібло») в Музеї мистецтв округу Лос-Анджелес у 1973 році. Там їх експонували до 2000 р., коли всю колекцію Гілбертів перевезли до Великої Британії та представили в Сомерсет-гаусі (2000 – 2007). З 2008 року колекція перебуває під опікою Музею Вікторії та Альберта, де за неї відповідає спеціальна команда кураторів.

Після обговорень із Марією Близинською (співголовою ICOM UK) та Тетяною Філевською (креативною директоркою Українського інституту) я усвідомила, якими обмеженими були наші знання і якою великою мірою потребують виправлення внутрішні системи музею. Перші зміни внесено у співпраці з Тетяною Філевською, яка надала правильну назву церкви, з якої походить одна з пар царських воріт, і зазначила імена майстрів, що їх виготовили. Вона також уточнила історичний контекст доби Російської імперії, коли створено врата, а також надала інформацію про радянське пограбування українських культурних об'єктів у 1920-х роках, коли згадані царські ворота вилучено.

Далі постало питання формулювань у музейному каталозі. У ньому зазначалося: «Ці царські ворота, ймовірно, замовила Катерина Велика для святкування анексії Криму 1784 року. Імператриця перебувала в Києво-Печерській лаврі кілька тижнів, перш ніж вирушити у подорож новоприєднаними територіями». Такий опис відображав риторику російської переваги. Зокрема, текст уживав суперлатив «Велика» замість нейтрального «Катерина II», а слово «святкування» замість нейтрального «відзначення». Каталог також не пояснював суті «анексії» Криму за Катерини II та не згадував, що її перебування в монастирі мало глибокий символічний характер як складова частина ширшої стратегії підкорення значної частини України та позбавлення Києва автономії.

Третій аспект стосувався браку інформації про сам монастир і про роль царських воріт у контексті київського ремісництва та української традиції сріблярства. Також не було згадано про ймовірне радянське пограбування і політичне значення Києво-Печерської лаври в умовах російського панування.

У процесі цієї роботи ми були надзвичайно вдячні, коли з нами сконтактувався Максим Остапенко, генеральний директор Національного заповідника «Києво-Печерська лавра». Разом із ним та його колегами – заступницею генерального директора Світланою Котляревською, головною зберігачкою фондів Іриною Мартинюк і мистецтвознавицею Наталією Онопрієнко, фахівчиною з наукової реставрації та консервації рухомих пам'яток, – ми змогли уточнити інформацію й виправити помилки в музейній документації. Спільна робота вже розпочалася, і її результатом стане глибока, багатозарова інтерпретація, яку буде представлено в оновлених галереях Колекції Гілбертів навесні 2026 року.

Це лише один приклад ширших зусиль Музею Вікторії та Альберта, спрямованих на переосмислення описів українських предметів у музейних каталогах. Восени 2024 року. Ада Вордсворт, аспірантка Школи слов'янських і східноєвропейських студій Університетського коледжу Лондона, розпочала шестимісячне стажування у Музеї Вікторії та Альберта. Її робота мала два напрями: виявлення українських об'єктів у колекціях і перегляд термінології в музейних записах.

Вордсворт ідентифікувала записи, які потребували виправлення, зокрема випадки, коли топоніми неправильно зазначено або імена українських митців подано в російській транслітерації, а також ті, що потребували дальшого дослідження. Вона вивчала добірку українських гравюр, придбаних музеєм у 1930-х роках, і розробила довідковий ресурс із рекомендованою термінологією та принципами транслітерації з української кирилиці.

Для Музею Вікторії та Альберта це лише частина ширших, усвідомлених і натхненних зусиль, спрямованих на корекцію музейного наративу та переосмислення європейської колоніальної історії.

© Колекція Розалінди та Артура Гілбертів, надана в користування Музею Вікторії та Альберта, Лондон

Рис. 1 (ліворуч): Пара частково позолочених срібних царських воріт церкви Різдва Пресвятої Богородиці, автор Григорій Чижевський, Київ, 1784 р. Запис у каталозі Музею Вікторії та Альберта: <https://perma.cc/7DM7-7NPS>

Рис. 2 (праворуч): Пара позолочених срібних царських воріт для церкви Воздвиження Хреста, автор Олексій Іщенко, Київ, 1784 р. Запис у каталозі Музею Вікторії та Альберта: <https://perma.cc/6UVQ-7RJH>

Корисні ресурси

Національний заповідник «Києво-Печерська лавра»

<https://perma.cc/3E44-Z4KN>

UNESCO World Heritage Convention, Kyiv: Saint-Sophia Cathedral and Related Monastic Buildings, Kyiv-Pechersk Lavra

<https://perma.cc/2L95-MKG4>

**Ada Wordsworth (2025) 'Meet the Boychukists: Ukrainian Modernism at the V&A',
Музей Вікторії та Альберта**

<https://perma.cc/JL9Z-7WYD>

Деколонізація природничих колекцій: український погляд

**Павло Гольдін, професор зоології,
Національна академія наук України, Київ**

Природничі колекції становлять особливий тип спадщини, який можна розглядати з різних точок зору. З одного боку, вони здебільшого складаються з об'єктів природного походження, тобто не створених людиною. З другого – охоплюють багат шарові культурні контексти, сформовані людьми: метадані, інформацію про походження, просторово-часові умови, в яких зроблено відкриття, а також історію досліджень, передач і наукового осмислення. Отож природничі та інші наукові колекції мають водночас наукову й культурну цінність. Їх визнано культурною спадщиною відповідно до міжнародних документів, зокрема Гаазької конвенції та Конвенції ЮНЕСКО. Водночас природнича спадщина має особливе значення для корінних народів і тісно пов'язана з їхнім виживанням. Це найяскравіше проявляється у сфері антропології та генетичних ресурсів, від унікальних або локально значущих культурних рослин до свійських тварин і видів, важливих для життєзабезпечення чи культурної практики. Нагойський протокол є міжнародною угодою, яка визнає право власності на рослини та знання про них, що належать місцевим громадам, і передбачає справедливий розподіл вигод від їх використання. Україна – сторона цього протоколу, тоді як Росія – ні.

Колонізація природничих колекцій у буквальному сенсі охоплює фізичне привласнення: вилучення, перевезення до метрополії та подальше утримання там. Такі об'єкти часто використовують для розвитку науки, освіти, престижу чи просто для нагромадження знань, часто не повертаючи їх громадам походження. Ще жорсткіші колоніальні практики передбачають свідоме знищення або усунення природних об'єктів, зокрема колекцій, як спосіб атаки на ідентичність корінних народів або на їхній традиційний спосіб життя. Підступніші форми колонізації проявляються у привласненні наукової спадщини, створеної окремими дослідниками, науковими спільнотами, інституціями або регіонами.

Усі ці стратегії застосовувалися в Україні протягом періодів російського панування, починаючи з XIX століття. У галузях доісторичної археології та палеонтології колоніальний наратив щодо України й досі залишається

визначальним у російських наукових і суспільних уявленнях. Особливо трагічна історія привласнення, розкрадання та знищення природної спадщини корінних народів, зокрема кримських татар, чиї права та прагнення щодо збереження власної природної спадщини послідовно ігнорували.

Попри це, іноді саме наукова співпраця дослідників ставала ефективним засобом протидії колоніальній політиці минулого. Показовим є відкриття у Межирічі жител, збудованих із кісток мамонтів. Українські вчені свого часу виявили ці зразки, що зберігалися в Україні, і оперативно створили спеціальні умови для їх збереження та експонування *in situ* й *ex situ*. Результати дослідження своєчасно опубліковано в міжнародному рецензованому науковому журналі. Українське походження цих об'єктів і право української нації на них визнали на глобальному рівні ще на ранньому етапі дослідження. Дальше представлення цих кісток як частини української спадщини відбувалося відносно легко й не викликало заперечень. Цей приклад демонструє, що наукові інструменти та підходи, зокрема публікація у провідних міжнародних виданнях разом із фізичною репатріацією, можуть відігравати ключову роль у процесах деколонізації, а також у ствердженні української спадщини й ідентичності. Важливими елементами цього процесу є визнання природничих об'єктів частиною спадщини корінних народів (принаймні через точне зазначення їх місця походження з покликанням на роль їх у традиціях народів), розвиток концепції спільної спадщини держави та громад, зокрема спільнот корінних народів, а також повернення до історичних назв. Нарешті, одним із головних напрямів змін у світовій музейній практиці мають стати репатріація й повернення природничих об'єктів у їх первісний контекст.

Корисні ресурси

I.H. Pidoplichko (1998) *Upper Palaeolithic dwellings of mammoth bones in the Ukraine: Kiev-Kirillovskii, Gontsy, Dobranichevka, Mezin and Mezhirich*, **BAR International Series 712**. (Two books by Ukrainian scholar Ivan Hryhorovych Pidoplichko, translated into English by P. Allsworth-Jones).

<https://tinyurl.com/md9mmzzw>

Crimean native names in Southern Ukraine (2021)

<https://perma.cc/W6ZQ-27JS>